

Pregledni naučni rad

Primljeno 15. 7. 2019, prihvaćeno za objavljivanje 16. 9. 2019.

Prof. dr. sc. Amrudin Hajrić

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

amrudin.hajric@gmail.com

ARAPSKI JEZIK U MEĐUJEZIČKIM KONTAKTIMA

Sažetak

Kontakti i dodiri među baštinicima različitih jezika uobičajena su pojava, s tim da su kroz historiju bili različitog intenziteta, što je svakako zavisilo i od efikasnosti prijevoznih i komunikacijskih sredstava. Njihove posljedice po jezike mogu biti pozitivne i negativne, a to se dovodi u vezu s njihovom naravi, dok jezik koji će pretrpjeti jedne ili druge posljedice određuje njegova pripadnost povlaštenoj ili podređenoj skupini u kontaktu. Negativne aspekte međujezičkih kontakata u stanju su prevladati samo jezici snažnih zajednica. Arapski jezik je u različitim historijskim razdobljima bio u prilici da ostvaruje kontakte s drugim jezicima te da utječe na njih, ali i da bude pod utjecajem nekih od njih.

Ključne riječi: arapski jezik, međujezički kontakti, pozitivni aspekti, negativni aspekti, vokabular, mješoviti jezici, višejezičnost

Uvod

Malobrojni su tokom historije bili slučajevi izoliranih jezičkih zajednica, a danas je to još rjeđa pojava. Dodiri među jezicima, odnosno njihovim baštinicima, historijska su i civilizacijska neminovnost i nužnost, budući da je prirodno da se ljudi međusobno susreću u svojim kretanjima, aktivnostima i djelovanjima, a to je i poželjno radi razmjene iskustava te kontinuiranog razvoja i napredovanja ljudskog roda.

Većina jezika, ako ne i svi, prije ili kasnije, na kraći ili duži vremenski period, nađe se u interakciji s nekim drugim jezikom ili jezicima - kroz ratove i osvajanja, migracije i raseljavanja, ekonomsku i političku saradnju i uvezivanje njihovih baštinika te razmjenjivanjem na tim jezicima ostvarenih znanstvenih, kulturoloških i civilizacijskih dostignuća. I sam jezik je zapravo

nastao kao rezultat u čovjeku usađenih predispozicija i sposobnosti da imenuje stvari i pojave te njegove potrebe za sporazumijevanjem onda kada su u dodir i kontakt došle jedinice ljudskog roda.

Jezički kontakti i njihovi efekti bili su predmet interesiranja lingvisti te od velikog značaja u istraživanjima naravi jezičkih promjena još u ranom periodu znanstvenog proučavanja jezika u 19. stoljeću. Tako su bili predmet interesiranja velikih lingvisti poput Müllera, Johannes Schmidta i Schuchardta, a i u 20. stoljeću su se njima kao temom istraživanja bavili lingvisti poput Sapira, Bloomfielda i drugih pionira strukturalizma.

Termin *jezici u kontaktu* i drugi njemu slični: *međujezički kontakti*, *kontaktni jezici*, *kontaktna lingvistika*, *lingvistika jezičkih dodira*, *lingvistička kontaktologija*, itd., potisnuo je ranije nedovoljno precizne pojmove iz početnog perioda bavljenja međujezičkim kontaktima, kao što su: *miješanje jezika*, *miješani jezici*, *jezičko posuđivanje*, itd., te se u lingvističkim krugovima popularizirao od polovine prošlog stoljeća, tačnije s pojavljivanjem djela *Languages in Contacts* iz 1953. godine (Filipović, 1986:17), autora Uriela Weinreicha, koji se, zajedno sa Einarom Haugenom, smatra začetnikom savremene kontaktne lingvistike.

Međujezičkim kontaktima i dodirima bavili su se i mnogi arapski autori, proučavajući promjene u arapskom i jezicima sa kojima je on dolazio u dodir i ostvario interakciju. Tako Ibn Ḥaldūn (1989:397) kaže da je arapski jezik, iako jezik osvajača kojem je bilo suđeno da na novoosvojenim prostorima zauzme mjesto domicilnih jezika, i sam pretrpio određene utjecaje koji se ogledaju u nekim glasovnim i strukturalnim rješenjima.

Rafā'īl Naḥla al-Yasū'ī (1960:124, 126) navodi da se utjecaj arapskog jezika, kao rezultat njegovih kontakata s drugim jezicima, ne svodi samo na njegovo korištenje u verbalnoj komunikaciji, nego da ima veze i sa preuzimanjem arapskog pisma od baštinika nekih drugih jezika kojih je, prema njegovim tvrdnjama, trideset i sedam.

Govoreći o razvoju jezika, Ibrāhīm Anīs (1994:117) kao jedan od vidova bogaćenja vokabulara spominje i posuđivanje (*iqtirād*) koje u okolnostima međujezičkih dodira, kako on kaže, može biti individualno, kolektivno, ili od strane nekih znanstvenih institucija, kakve su u novije vrijeme jezičke akademije.

Ibrāhīm al-Sāmarā'ī (1978:164) govori o migraciji riječi i izraza poredeći je sa migracijama ljudi i seobama ptica. Prema njegovom zapažanju, kako u arapskom jeziku nalazimo riječi iz grčkog, latinskog, perzijskog i nekih semitskih jezika, tako i njegov utjecaj kroz prisustvo arapskih riječi u evropskim jezicima možemo pratiti još od početka križarskih ratova. S tim u vezi, Jean de Sousa (umro 1812.), porijeklom iz Damaska, 1789. godine je u Lisabonu objavio rječnik špansko-portugalskih riječi izvedenih iz arapskog jezika (*Mu'ğam al-alfāz al-isbāniyya al-burtuğāliyya al-muštaqqa min al-'arabiyya*), u koji je uvrstio oko 18.000 izraza.

Nakon što se osvrnemo na međujezičke kontakte i interakciju općenito, nama je u ovom radu namjera da u kratkim crtama sagledamo kontakte arapskog jezika i njegovih baštinka s drugim jezicima i njihovim baštinicima u različitim historijskim periodima te da utvrdimo kakve su eventualne posljedice oni ostavili na arapski vokabular, njegova strukturalna rješenja i različite vidove višejezičnosti u arapskom civilizacijskom okviru.

O međujezičkim kontaktima

Kao društvena bića, prirodno je da se ljudi susreću i komuniciraju, kako unutar jedne jezičke zajednice tako i onda kada su baštinici različitih jezika. Nekada su susreti različitih jezičkih zajednica zbog primitivnih i sporih načina saobraćanja i komunikacije bili rijetki i izolirani slučajevi. Međutim, kako je vrijeme odmicalo i kako je civilizacijski razvoj konstantno bilježio uspon i napredak, tako su i ti kontakti bili sve češći i uobičajeniji, da bi danas postali svakodnevna pojava.

Jezička ekspanzija je ranije bila pratilac ratnih osvajanja i kolonijalističkih širenja te njima pratećih pomjeranja stanovništva, a danas je ona posljedica brzog razvoja komunikacija, nauke i tehnologije. Zbog ekspanzije i širenja nekih jezika, naravno, dolazi do povlačenja drugih, uglavnom onih kulturološki i civilizacijski manje razvijenih i sa manjim brojem baštinka, što za posljedicu može imati i njihovo izumiranje.

U kontekstu govora o poređenju jezika sa živim bićima, možemo kazati da se jezici rađaju jednaki, ali da odrastaju nejednako, odnosno u različitim društvenim okolnostima koje potiču razvoj jezika i njegovo unapređivanje, ili uvjetuju njegovo

stagniranje i urušavanje, često i sam nestanak. Razvoj jezika može biti rezultat svjesnog i ciljanog usmjeravanja, planiranja i djelovanja u okviru jezičke politike, ili onog nesvjesnog i spontanog kao posljedice međujezičkih dodira i kontakata.

Niko ne može birati maternji jezik. Zato se može kazati da su u prednosti oni koji se rode u sredini koja baštini neki jezik od svjetskog značaja. Međutim, ta prednost je samo prividna, jer za razliku od takvog, oni koji se rode kao baštinici manje raširenih jezika imaju jaču motivaciju da uče i druge jezike te da se tako obogate na način na koji to baštinici jezika od svjetskog značaja ne mogu, tako da se u osnovi nepovoljan položaj baštinika manje raširenih jezika pretvara u prednost. Prema tome, „jezička nejednakost je, kao odraz društvenih prilika, izvor određenih poteškoća, ali u isti mah i podsticaj i izazov“ (Bugarski, 1996:35).

Svaki put kad ljudi koji govore različitim jezicima dođu u kontakt, prirodno je da nastoje prevazići komunikacijske barijere s kojima se suočavaju te pronaći neka kompromisna jezička rješenja. A kakvim će posljedicama i rješenjima ti susreti i kontakti rezultirati zavisilo je i zavisi od različitih lingvističkih, socioloških, psiholoških i političkih faktora, kao što su: priroda odnosa među jezicima u kontaktu, stepen bliskosti među njima, dužina i intenzitet kontakta, odnos baštinika prema tim jezicima, motivacija za njihovo korištenje, itd. Ako su u pitanju susreti motivirani trgovačkim ili razmjenama znanstvenih, kulturoloških i civilizacijskih dostignuća, za posljedicu će imati promjene u leksici i vokabularu, kao dimenziji jezika koja je najotvorenija prema izvanjskim utjecajima i na kojoj dinamične društvene promjene najneposrednije vrše svoje utjecaje na zbivanja u jeziku (Bugarski, 1986:64), kroz pojavljivanje novih riječi ili proširivanje značenja već postojećih, obično kod onog jezika koji je na nižem civilizacijskom nivou. Takve promjene su obično „evolutivne i postupne, a ne revolucionarne i skokovite“ (Radovanović, 1979:124).

Rjeđe se te promjene manifestiraju u pojedinim strukturalnim rješenjima kakva su vidljiva u nekim „vještačkim“ ili mješovitim jezicima tipa pidžin ili kreolskih jezika.¹

¹ *Pidžini* su pojednostavljene jezičke forme lišene gramatičkih pravila i sa ograničenim vokabularom. One nemaju izvornih govornika i sastavljene su iz elemenata različitih jezika radi uspostavljanja komunikacije unutar određenih

Međujezički kontakti za posljedicu mogu imati i različite tipove višejezičnosti, kao što su bilingvizam i diglosija. Višejezičnost se u literaturi obično definira kao koegzistiranje dvaju ili više jezika na jednom prostoru. Međutim, s obzirom na različita razumijevanja same pojave, ova uopćena definicija zahtijeva dodatno pojašnjenje. Naime, kad na jednom prostoru koegzistiraju dvije varijante jednog jezika, književna koja je jedinstvena i kolokvijalna koja je obično regionalno obilježena, takva pojava se naziva *diglosijom*. S druge strane, kad na jednom prostoru ljudi upotrebljavaju dva različita jezika, od kojih je jedan maternji a drugi strani, u tom slučaju se radi o *bilingvizmu*. Treći vid višejezičnosti bi podrazumijevao koegzistiranje više od dva različita jezika, što nekada prati i prisustvo različitih kolokvijalnih varijanti, kao što je slučaj u nekim arapskim zemljama.

Nekada se vjerovalo da bolje funkcioniraju i brže napreduju jednojezične sredine. Međutim, treba znati da je jednojezičnost na nivou države izuzetak, i to rijedak, a ne pravilo, te da je višejezičnost sasvim normalna pojava, koja u planetarnim razmjerama zapravo i prevladava te koju oni koji odrastu i žive u takvim sredinama doživljavaju kao svojevrsno bogatstvo. Naravno, ako je ta višejezičnost izražena, ona može biti otežavajući i sputavajući faktor, koji je, prema vjerovanju prisutnom u zapadnom svijetu, „(...) recidiv prošlosti, simptom nerazvijenosti i činilac inherentne nestabilnosti“ (Bugarski, 1997:76).

Iako zbog ekspanzije nekih jezika, kao što smo već kazali, vrlo često dolazi do povlačenja, pa i izumiranja, drugih, sigurno je da višejezičnost, uz racionalnu jezičku politiku, nudi vrijedne sadržaje koji su van dometa jednojezičnih zajednica (Bugarski, 1986:33). Naime, kako je jezik nastao zahvaljujući u čovjeku usađenim predispozicijama i potrebi za sporazumijevanjem onda kada su u dodir došle jedinice ljudskog roda, tako se i više razvijaju jezici u kontaktu nego oni izolirani. Otuda je opravdano kazati da se brže razvijaju jezici otvorenih društava, odnosno da je razvijanje

ljudskih aktivnosti i djelovanja, najčešće u kontekstu trgovačke razmjene među različitim kulturama. Ukoliko vremenom dođe do unapređivanja te jezičke forme (strukturno, leksički, itd.) i ukoliko joj poraste broj funkcija u svakodnevnoj komunikaciji te je naredna generacija baštinika naslijedi kao maternji jezik, prerasta u jezičku formu koja se naziva *kreolom*.

i unapređivanje jezika neodvojivi dio razvijanja i unapređivanja društva. Stanje jezika je zapravo odraz stanja društvene zajednice u kojoj je taj jezik aktuelan. Tako društva koja prate kretanja i zbivanja na svjetskoj sceni te su na neki način dio svega toga osiguravaju svojim jezicima preduvjete za razvijanje, obogaćivanje i, konačno, aktuelnost i opstanak. U ovom smislu, interesantna su zapažanja poznatog arapskog autora K. Bišra (1999:54) u kojima navodi da se „(...) beživotnost jezika i njegova zaostalost te razvoj i procvat samo i jedino dovode u vezu sa stanjem njegovih baštinika i njihovim udjelom u razmjeni ideja, naobrazbe te novih i naprednih saznanja na svjetskom nivou. Ako je njihov udjel u svemu tome značajan, pozitivno će se odraziti na jezik, a ako je neznatan ili ga nikako nema, jezik će stagnirati i zaostati. Jezik niti živi niti umire sam po sebi, nego jedno ili drugo doživljava shodno prilikama i okolnostima koje ga okružuju. Ako su te prilike i okolnosti bogate intelektualnim, kulturnim i znanstvenim aktivnostima, jezik će odmah snažno odreagovati. Ako je, pak, jezik lišen takvih aktivnosti, ostat će takav kakav jeste, te će nezalicama pružiti priliku da mu pripisuju zaostalost i beživotnost, a zapravo su zaostali i beživotni njegovi baštinici.“

U višejezičnim zajednicama međujezički kontakti mogu prerasti i u međujezičke konflikte, gdje do izražaja dolaze različiti faktori: etnički identitet, nacionalna i politička afirmacija, napetosti između autohtonog stanovništva i doseljenika, manjinskih i većinskih naroda, urbanih i ruralnih područja, bogatih i siromašnih, itd. Međutim, u takvim i sličnim slučajevima kao svojevrstni regulator višejezičnosti, koji omogućava da do jačeg izražaja dođu njene prednosti a da se njeni negativni aspekti drže pod kontrolom, značajnu ulogu igra jezička politika i planiranje, koja podrazumijeva odgovarajuća zakonska rješenja definirana od strane državnih zakonodavnih tijela u ustavu i nižim zakonskim aktima, koja kroz niz radnji i djela sprovode i realiziraju različite institucije i ustanove, kao što su jezičke akademije, instituti, škole, mediji, itd.

Kako primjećuje Ibrāhīm Anīs (1994:115), tri su moguća ishoda međujezičkih konflikata kao posljedice ratnih sukoba i djelovanja: da jezik osvajača zauzme mjesto lokalnog jezika, a da bi do toga došlo neophodno je da osvajač bude i brojčano nadmoćan te na višem nivou od domicilnog stanovništva u kulturološkom i civilizacijskom smislu; da jezik domicilnog

stanovništva nadvlada jezik osvajača u slučajevima kada je ono brojnije te na višem kulturološkom i civilizacijskom nivou;² da jezik osvajača potisne lokalni jezik na najvećem dijelu teritorije, ali i da se on zadrži te ostane sačuvan u nekim udaljenim mjestima i područjima.

Jezičima u kontaktu ili međujezičkim kontaktima te njihovim jezičkim i izvanjezičkim faktorima bavi se jezička kontaktologija ili kontaktna lingvistika. Međutim, budući da pitanje dodira među jezičima podrazumijeva i neke druge za taj fenomen vezane pojave, kao što su: višejezičnost, međujezički utjecaj, interferencija, prevođenje i za njega karakteristični postupci transkribiranja i transliteriranja, jezičko posuđivanje i okolnosti u kojima do njega dolazi, itd., njega karakterizira izražena interdisciplinarnost, tako da je ono predmet istraživanja i nekih drugih grana lingvistike, kao što su: sociolingvistika, psiholingvistika, antropološka lingvistika, teorija prevođenja, itd., koje pored tretiranja pobrojanih tema mogu dati značajan doprinos i u nekim drugim oblastima, kao što su: učenje stranih jezika, sastavljanje rječnika i udžbenika stranih jezika, jezička politika, itd.

Arapski u dodirima s drugim jezičima

Arapi su u prijeislamskom periodu, ili barem onom njegovom dijelu kroz koji je moguće pratiti arapski jezik, putujući i baveći se trgovinom uspostavljali kontakte s drugim narodima, u prvom redu s hebrejskim, aramejskim, sirskim, perzijskim i abesinskim, što je rezultiralo i određenom interakcijom u području jezika. Međutim, ti dodiri nisu bili tako česti i intenzivni da bi u jeziku ostavili veliki trag i predstavljali prijetnju po njegov opstanak i njegovu izvornost. Interakcija se uglavnom svodila na preuzimanje nekih riječi i izraza, posebno za one sadržaje kojih nije bilo u arapskoj društvenoj sredini i koje su Arapi kroz trgovinu preuzimali od drugih naroda. A da je takvih, dakle stranih riječi, bilo u arapskom jeziku u prijeislamskom periodu dokaz je i to što se neke od njih

² Svojevrsni raritet u ovom slučaju je arapski jezik koji je, iako je zajednica muslimana početkom arapsko-islamskih osvajanja bila malobrojnija i na nižem kulturno-civilizacijskom nivou u odnosu na stanovništvo susjednih carstava, potisnuo i zauzeo mjesto većine jezika na novoosvojenim prostorima.

pojavljaju i u samom Kur'anu: *qistāsun* (na grčkom - vaga), *tūbā* (na hindu – raj), *arā'ik* (na abezinskom - kreveti), itd.

Kontakte s drugim jezicima iz bližeg i daljeg okruženja koji su ostavili veći trag i predstavljali prijetnju po njegovu izvornost arapski je imao tek s početkom arapsko-islamskih osvajanja u 1. i 2. stoljeću po Hidžri. Naime, tom prilikom Arapi su se suočili s naprednijim civilizacijama Perzijskog i Bizantijskog carstva te su, puni želje za novim saznanjima i spoznajama, prevodili na arapski jezik vrijedna djela koja su zatekli na novoosvojenim područjima.

Arapi su se na tim prostorima i u djelima koja su prevodili susreli s velikim brojem novih sadržaja te kulturoloških i civilizacijskih dostignuća, ali su se s tim izazovom i s takvom situacijom uspjeli izboriti pa su riječi i izraze za njih pronalazili u starim arapskim korijenima i klasičnoj leksici, dok su neke preuzimali iz jezika izvora jednostavno ih podvođeći i prilagođavajući arapskim morfološkim obrascima, ili ih transkribirajući i ispisujući grafijskim oznakama arapskog jezika.

U okviru procesa razvoja nekog jezika njegov vokabular nužno prihvata brojne novine da bi mogao označiti nove stvari i pojmove, a to se odvija primjenom jednog od tri postupka preizražavanja: pravo prevođenje, podvođenje i transkribiranje (Kico, 2009:169). U slučaju prevođenja na arapski jezik, ako u postojećim arapskim korijenima i klasičnoj arapskoj leksici kroz postupak pravog prevođenja nije (bilo) moguće naći ekvivalent, pribjegavalo se i pribjegava *podvođenju*, koje podrazumijeva preuzimanje strane riječi uz neznatno adaptiranje i prilagođavanje obrascima arapske morfologije, na kojoj se onda može vješto primjenjivati i derivacija. Takva je, npr., riječ filozofija, tj. *felsefetun*, iz koje je onda izveden čitav niz drugih riječi, kao što su: *fejlesuf*, *tefelsefe*, *felsefijun*, itd. Ovo podvođenje zapravo podrazumijeva proces arabizacije stranih riječi, čiji su rezultat brojni arabizmi, tj. arabizirane riječi, ili riječi koje su prilagođene naravi arapskog jezika te njegovom fonetskom i morfološkom sistemu i strukturi. Ako pitanje ekvivalenta nije (bilo) moguće riješiti niti pravim prevođenjem niti podvođenjem, tj. arabizacijom, pribjegavalo se i pribjegava transkribiranju, koje podrazumijeva prepisivanje spornih riječi i izraza grafijskim obilježjima jezika-cilja, bez ikakvog prilagođavanja istome.

Takva vrsta kontakta arapskom jeziku se desila i prilikom doticaja arapskog svijeta sa zapadnim zemljama u periodu kolonijalizma u 18. i 19. stoljeću, kada je arapski svijet izašao iz izolacije i kada su se Egipat i neke druge zemlje otvarale utjecajima modernih nauka i evropskih jezika.

Budući da se arapski jezik s takvom ili njoj sličnom situacijom već bio suočio i uspješno izborio kad su na njega prenošena saznanja velike grčke, perzijske, indijske i sirske civilizacije, moglo se očekivati da će problem i ovom prilikom biti lahko riješen. Međutim, situacija je u ovom slučaju bila ozbiljnija budući da su kolonizatori potpomognuti orijentalistima imali za cilj, između ostalog, ako ne da u potpunosti potisnu arapski jezik, onda bar da njegovu književnu formu kao jezik Kur'ana zamijene narodnim govorima ili narječjima, tvrdeći pri tome da on nije u stanju odgovoriti zahtjevima napredovanja u nauci. Smišljeno je, dakle, vođena kampanja čiji je rezultat bilo širenje nepovjerenja u književni arapski jezik.

Svjesni takve tendencije, Arapi su, s ciljem pružanja adekvatnog odgovora na te izazove, a prvenstveno radi iznalaženja odgovarajućih leksičkih rješenja za nove sadržaje, pojave i fenomene s kojima su se susretali prilikom prevođenja s evropskih jezika, osnivali jezičke akademije čija su rješenja trebala biti obavezujuća za sve baštinike arapskog jezika.

Prema navodima Hafizovića (1994:17), Anđelka Mitrović smatra da je na obogaćivanju arapske leksike najviše uradila Egipatska jezička akademija. Naime, kako ona tvrdi, radom te akademije arapski jezik je dopunjen hiljadama termina iz oblasti matematike, hemije, mašinstva, vojne doktrine, medicine, botanike, filozofije, historije, prava, itd., te je čak dvadeset hiljada novih riječi objavljeno u periodu od 1957. do 1964. godine u njenom glasilu.

I danas se, u dobu globalizacije, arapski jezik suočava s problemom prevođenja savremenih naučnih, civilizacijskih i tehnoloških termina, budući da je arapsko društvo u pogledu korištenja materijalnih dobara te u naučnoj i kulturološkoj produkciji i dalje samo potrošačko. Drugim riječima, nezadovoljavajuće mogućnosti arapskog jezika u označavanju tehničkih i tehnoloških naučnih dostignuća nije posljedica zaostajanja jezika, nego zaostajanja arapske misli.

I dalje su prisutne jezičke akademije. Međutim, njihov broj je gotovo jednak broju arapskih zemalja, tako da problem prevođenja stručnih termina na arapski jezik vrlo često ustupa mjesto problemu njihovog zaživljavanja na cijelom arapskom govornom području, budući da skoro svaka akademija nudi svoj prijevod i svoje rješenje, a to doprinosi širenju već evidentnog jaza među arapskim društvima. S druge strane, i kad je rješenje jednoobrazno, teško biva prihvaćeno, jer se u velikom broju takvih slučajeva, posebno kad su u pitanju mlađi naraštaji, prednost daje stranim terminima (Hajrić, 2016:165). Takav je, npr., slučaj sa sljedećom često korištenom leksikom: تلفون, إذاعة, راديو umjesto arapskog izraza (هاتف), itd. هاتف, كومبيوتر, هاتف umjesto حاسوب, موبايل umjesto محمول (هاتف), itd.

Iako su sada baštinici arapskog jezika u ekonomski, znanstveno i tehnološki podređenom položaju, prema stranim jezicima ne bi trebali biti otvoreni u toj mjeri da u pitanje dovode opstanak maternjeg jezika, jer iako je poželjno prihvatanje pozitivnog naslijeđa drugih zajednica i kultura, od baštinika arapskog jezika, kao i bilo kojeg drugog, očekuje se da štite svoj identitet i svoje dostojanstvo.

Obogaćivanje arapskog jezika novom leksikom treba se odvijati u skladu s rješenjima jezičkih akademija. U slučajevima kada takvih rješenja nema, ranije spomenutim postupkom podvođenja se preuzima strani termin prilagođen naravi arapskog jezika te njegovom glasovnom sistemu i strukturi. Ono što je neprihvatljivo jeste da to obogaćivanje bude na štetu već postojećih leksičkih rješenja, a u korist onih iz drugih jezika, tj. neprihvatljivo je da se zajedno s leksičkim rješenjima za nove pojave i sadržaje iz drugih jezika preuzimaju i ona za čije sadržaje još odranije postoje odgovarajuće riječi i izrazi.

Promjene u jeziku nastale u gore spomenutim dionicama historije arapskog svijeta uglavnom su se manifestirale kroz pojavljivanje novih riječi, ili proširivanje značenja već postojećih. Rjeđe su se odnosile na neka strukturalna rješenja kakvih je, naprimjer, bilo onda kada su s različitim motivima i pobudama arapski jezik počeli učiti baštinici drugih jezika zatečenih na prostorima na koje se arapsko-islamska država počela širiti.

Naime, muslimanski vojnici su se na novoosvojenim područjima nastojali držati izvan dodira s pripadnicima domicilnih naroda pa su boravili u vojnim taborima i šatorskim naseljima, iz

kjih su se nakon nekoliko decenija formirali veliki muslimanski gradovi, kao što su Basra, Kufa, Fustat (Kairo), itd. Međutim, tu granicu razdvajanja je bilo teško trajno održati, zato što su im u tim naseljima, ako ništa drugo, iz reda autohtonog stanovništva bili potrebni oni koji su im pružali različite vrste usluga, pri čemu je do izražaja dolazio problem sporazumijevanja. Taj problem nije bio nimalo bezazlen s obzirom na to da je po arapski jezik štetno a neizbježno rješenje bio *jezik sporazumijevanja* koji bi se mogao usporediti s *pidgin-english*³ ili bilo kojim drugim „vještačkim“ jezikom. Taj jezik je pojednostavljivao fonetske sadržaje⁴ i mijenjao morfološke oblike, ignorirao je fleksijske nastavke i gramatičke rodove, a pridržavao se jedino neznatnog zbira jezičkih pravila i normi koje su definirale odnose među riječima u rečeničnim konstrukcijama. Na to ukazuje predaja u kojoj stoji da je jedan horasanski trgovac prodao muslimanskoj vojsci neke loše jahalice pa mu je Al-Ḥaḡḡāḡ b. Yūsuf postavio pitanje u vezi s tim, a on je odgovorio: *Šarikānunā fi Hawāzihā wa šarikānunā fi Madāyinihā wa kamā taḡī takūnu*. Ne razumjevši šta mu je kazao, Al-Ḥaḡḡāḡ b. Yūsuf je počeo negodovati, a onda mu je neko od prisutnih koji je bio navikao na takve greške u govoru⁵ rekao da trgovac zapravo želi reći sljedeće: *Šurakā'unā bi al-Ahwāz wa al-Madā'in yab'atūna ilaynā bi hādihī al-dawābb fa nahnu nabī'uhā 'alā wuḡūhihā* - Ove jahalice nam iz Ahvaza i Medaina šalju naši partneri pa ih mi prodajemo takve kakve jesu (Fück, 2006:39-40).

Ni treća gore spomenuta moguća posljedica međujezičkih kontakata nije zaobišla arapski jezik, a to je pojavljivanje višejezičnosti ili, u slučaju arapskog jezika, njeno intenziviranje i poprimanje jedne nove dimenzije. Naime, višejezičnost tipa

³ To je pojednostavljena verzija engleskog jezika, lišena jezičkih pravila, na kojoj su se s Englezima prvenstveno sporazumijevali Kinezi, a nakon njih i drugi od strane Engleza kolonizirani narodi.

⁴ Nearapi su u govoru neke glasove arapskog jezika mijenjali drugim, lakšim glasovima, tako da su, na osnovu glasova koje koriste, Arapi znali da li, npr., razgovaraju s Perzijancem ili Nabatejcem.

⁵ Gramatičari su prilikom sabiranja jezičke građe i kodificiranja jezika izbjegavali one koji su bili u stanju razumjeti takve i njima slične pojedince i konstrukcije, zato što se to moglo shvatati kao dokaz da su ti ljudi već dugo u okruženju u kojem se kviri jezik i narušava jasno izražavanje (Mukrim, 1995:130).

diglosije karakterizirala je arapski jezik i u prijeislamskom periodu. Poznato je da se stanovništvo Arabijskog poluotoka u to doba dijelilo na sjedilačko, nastanjeno u urbanim sredinama, i nomadsko, koje se kretalo pustinjom u potrazi za vodom i ispašom za stoku. Ostvarujući povremene kontakte s drugim narodima, u prvom redu s hebrejskim, aramejskim, sirskim, perzijskim i abesinskim, kroz putovanja i trgovinu, sjedilačko stanovništvo je, budući da je bilo na civilizacijskoj razini nižoj od spomenutih naroda, bivalo pod svojevrsnim utjecajima tih nearapskih zajednica. Naravno, to se odražavalo i na zbivanja u jeziku, a posebno u oblasti leksičke građe.

Za razliku od sjedilačkoga, nomadsko stanovništvo je pustinjskom surovošću bilo zaštićeno od takvih utjecaja, što je rezultiralo očuvanjem čistog arapskog jezika. Dakle, još u tom periodu mogu se nazirati različite varijante arapskog jezika, koje se nisu kretale u pravcu međusobnog udaljavanja i osamostaljivanja zahvaljujući međusobnim dodirima baštinika do kojih je često dolazilo te njihovoj u dobroj mjeri izraženoj izoliranosti u odnosu na baštinike drugih jezika.

Tokom arapsko-islamskih osvajanja u 7. i 8. stoljeću pripadnici različitih arapskih plemena i baštinici različitih arapskih narječja su na različitim prostorima došli u dodir s različitim domicilnim narodima i njihovim jezicima. Vremenom je arapski jezik zauzeo mjesto zatečenih jezika, ali je i sam, shodno zakonima interakcije, pretrpio određene utjecaje koji su se manifestirali kroz intenzivnije diferenciranje arapskih narječja međusobno, kao i u odnosu na klasični arapski jezik, odnosno jezik Kur'ana, a kasnije i standardni arapski jezik.

Višejezičnost koja podrazumijeva koegzistiranje arapskog i nekog od stranih jezika na istom prostoru (bilingvizam) dovodi se u vezu s kolonijalističkim osvajanjima i dugotrajnom potčinjenošću kolonijalnim silama velikog broja zemalja *trećeg* svijeta s ciljem iskorištavanja njihovih prirodnih resursa i potencijala. Da bi ostvarile svoj cilj, kolonizatorske sile su nastojale pokorene narode dovesti u vazalni odnos te su, u vezi s tim, radile na uništavanju njihove svijesti o nacionalnom identitetu, koji počiva prvenstveno na specifičnom jeziku i vjeri. Svjesni da ratovi s ideološkim predznakom obično traju duži vremenski period, kolonizatori su u tom smislu planirali na „duže staze“, a osnovno sredstvo u

ostvarenju ciljeva takvih ratova bilo je misionarsko djelovanje. S druge strane, znali su da pokušaj uništavanja nacionalnog identiteta zahtijeva više od toga, a to je suzbijanje jezika domicilnog stanovništva kao jedne od njegovih glavnih odrednica. Da bi u tome uspio, kolonizator je djelovao direktno, tako što je nametao vlastiti jezik, a i indirektno, tako što je radio na oživljavanju i osnaživanju lokalnih arapskih narječja (Hajrić, 2016:134).

Višejezičnost ovog tipa je, naravno, odlika i savremenog doba, doba globalizacije, koju kao novi svjetski poredak karakteriziraju brojna hegemonistička obilježja time što ekonomski jakim zajednicama osigurava prevlast nad nerazvijenim zajednicama kroz koju one, između ostalog, nameću i svoje kulturološke vrijednosti, što se neizbježno odražava i na zbivanja u jeziku. Kao plodno tlo za tu kulturološku i jezičku globalizaciju posebno se pokazao arapski svijet, u kojem su mladi ljudi, iako to često nije opravdano, primorani dati prednost nekom stranom jeziku, engleskom ili francuskom, budući da na tome insistiraju univerzitetski studiji, stručna usavršavanja i tržište rada koje je otvorenije za one koji znaju strane jezike, te da je arapski u mnogim znanstvenim disciplinama samo potrošački jezik.

Zaključak

U okviru posmatranja međujezičkih dodira stručnjaci obično prave razliku između pozitivnih jezičkih prožimanja, koja vode obogaćivanju jezika, naspram negativnih, koja narušavaju postojeće leksičke kapacitete te morfološke i sintaksičke forme i konstrukcije, kao što doprinose i stratifikaciji jezika te njihovom povlačenju i ustupanju cijelog ili samo jednog dijela njihovog komunikacijskog prostora jezicima koje baštine u kulturološkom i civilizacijskom smislu razvijeni zajednice.

Arapski jezik je u različitim dionicama historije bio u prilici da na različite načine utječe i bude pod utjecajem drugih jezika. Naime, u situacijama u kojima je ostvarivao kontakt s jezicima manje razvijenih zajednica, utjecao je na njih uglavnom obogaćujući njihov vokabular, a u nekim slučajevima taj utjecaj je bio i konkretniji te se očitovao u preuzimanju arapskog pisma, paralelnom korištenju arapskog i lokalnih jezika, pa i povlačenju nekih jezika iz svakodnevne upotrebe te njihovom izumiranju.

S druge strane, i on sam se u više navrata kroz historiju našao u podređenom položaju te je trpio utjecaje jezika s kojima se suočavao. Međutim, oni su se po pravilu svodili na preuzimanje riječi i izraza za pojave i sadržaje koji su ranije bili nepoznati u arapskom civilizacijskom okviru, dok do ozbiljnijih posljedica po arapski jezik u takvim kontaktima nikada nije došlo, mada je planova i svjesnih pokušaja da se to postigne svakako bilo.

Negativne aspekte međujezičkih kontakata u stanju su prevladati samo jezici snažnih zajednica, koje krase izgrađena svijest o samobitnosti, mudra politika i visok nivo razvoja znanstveno-tehnoloških, industrijskih i ekonomskih kapaciteta, kao i oni na kojima je spušteno neko nebesko poslanje te zabilježeno vrijedno književno naslijeđe.

Literatura

- Anīs I. (1994). *Min asrār al-luġa*, Kairo, Maktaba al-anġlū al-miṣriyya.
- Bišr K. (1999). *Al-Luġa al-‘arabiyya bayna al-wahm wa sū’ al-fahm*, Kairo, Dār Ġarīb.
- Bugarski R. (1997). *Jezici*, Beograd, Čigoja štampa.
- Bugarski R. (1986). *Jezik u društvu*, Beograd, Prosveta.
- Filipović R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb, Školska knjiga.
- Füek J. (2006). *Al-‘Arabiyya – Dirāsāt fī al-luġa wa al-lahaġāt wa al-‘asālīb* (s njemačkog na arapski preveo: ‘Abdulḥalīm al-Naġġār), Kairo, Al-Dār al-miṣriyya al-su‘ūdiyya li al-ṭibā‘a wa al-našr wa al-tawzī‘.
- Hafizović M. (1994). *Lingvističko djelo Ibrahima Enisa*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka.
- Hajrić A. (2016). *Kur'an kao standard arapskog jezika*, Sarajevo, El-Kalem i Fakultet islamskih nauka.
- Ibn Ḥaldūn (1989). *Al-Muqaddima*, Bejrut, Dār al-qalam.
- Kico M. (2009). *Ogledi u poetici prevođenja*, Sarajevo, El-Kalem i Fakultet islamskih nauka.
- Mukrim A. S. (1995). *Al-Luġa al-‘arabiyya fī riḥāb al-Qur’ān al-karīm*, Rijad, ‘Ālam al-kutub.
- Radovanović M. (1979). *Sociolingvistika*, Beograd, BIGZ, XX vek.

- Sāmarā'ī (al-) I. (1978). *Fiqh al-luġa al-muqāran*, Bejrut, Dār al-
'ilm li al-malāyīn.
- Yasū'ī (al-) R. N. (1960). *Ġarā'ib al-luġa al-'arabiyya*, Bejrut, Dār
al-mašriq.

ARABIC IN INTERLANGUAGE CONTACTS

Amrudin Hajrić, PhD

Abstract

Contacts between speakers of different languages are a common occurrence, although depending on the efficiency of means of transport and communication they have been of varying intensity throughout history. The nature of the consequences of such contacts can be positive and negative for the languages, while the superior or inferior status of languages in contact determines which of them will suffer one or the other type of consequences. Only the languages of strong communities can overcome the negative aspects of interlanguage contacts. In different historical periods, the Arabic language has been in contact with other languages, has influenced but has also been influenced by some of them.

Keywords: Arabic, interlanguage contacts, positive aspects, negative aspects, vocabulary, mixed languages, multilingualism

أ.د. عمروالدين خيريتش، كلية الدراسات الإسلامية، جامعة سرايفو

التفاعل اللغوي بين اللغة العربية واللغات الأخرى

الملخص

تعد الاتصالات والاحتكاكات بين ورثة اللغات المختلفة أمرًا شائعًا، وهي على مدار التاريخ كانت متفاوتة الكثافة، والتي اعتمدت بالتأكيد على كفاءة وسائل النقل والاتصالات. ويمكن أن تكون عواقبها على اللغات إيجابية وسلبية، وهذا يرتبط بطبيعتها. إن اللغة التي ستتأثر إيجابياً أو سلبياً تحدد ارتباطها بالمجموعة المتميزة أو التابعة في الاتصال. ولغات المجتمعات القوية وحدها يمكنها التغلب على الجوانب السلبية في تفاعل اللغات. وفي فترات تاريخية مختلفة، تمكنت اللغة العربية من التفاعل مع اللغات الأخرى والتأثر بها، والتأثير عليها.

الكلمات الأساسية: اللغة العربية، تفاعل (احتكاك) اللغات، الجوانب الإيجابية، الجوانب السلبية، المفردات، اللغات المختلطة، تعدد اللغات